

Válka jako autentická zkušenost

Existenciální perspektiva Jean-Paul Sartra

Markéta Kiššová¹

Filozofická fakulta Univerzity Pardubice

Kissova.Marketa@seznam.cz

Rozhodneme-li se pojednat o válce, nejpravděpodobněji budeme postupovat stejně jako historik, který na základě shromáždění faktů zrekonstruuje sled událostí, jež válce zavdaly podnět. Tento postup, tolik vzdálený a cizí tomu, co nazýváme *zkušeností*, kritizuje Jean-Paul Sartre, který si válkou osobně prošel a formuloval v ní tzv. *filosofii authenticity*, která spočívá v tom, že určitý historický fakt nevysvětlujeme na základě vnějších příčin, ale jeho prožitkem. V příspěvku nejprve uvedeme do kontextu Sartrova myšlení v předválečném období, poté se zaměříme na jeho deník, který si během války vedl a který vyšel posmrtně pod názvem *Sešity z podivné války*, přičemž si klademe za cíl zodpovědět otázku, jaký vliv měla zkušenost války na autorovo filosofické smýšlení i osobní život. V závěru se pak zmíníme o přijetí Sartrovy filosofie na českém území.

Filosofická situace před r. 1939

Sartre vstoupil do povědomí veřejnosti v r. 1938 publikací *Nevolnost*; románem, který čtenáře uvádí do jeho dobového filosofického rozpoložení ovlivněného zejména fenomenologií Edmunda Husserla. Roquentin, hlavní postava Sartrova „factum o kontingenci“, jak autor sám svůj román nazýval, si v podobě deníku zaznamenává, jak se mu jeví svět. Celý román je vlastně myšlenkový tok Roquentinova² vědomí, kterým zakouší, co je to *existovat*. V husserlovských termínech můžeme říci, že Roquentin velice vyostřeným způsobem prožívá svou *intencionalitu*. Sartre o *Nevolnosti* později řekne: „dohnal jsem urputnou vášeň pro tajemství až do té míry, že jsem chtěl uchopit tajemné úsměvy věcí vyobrazené naprosto bez lidí“³.

V *Nevolnosti* Sartre vykresluje způsob lidského bytí a jeho percepci světa. Roquentin experimentuje a silně prožívá fakt, že existuje jednak jako tělo, jednak jako vědomí, kterým je oddělen od pasivního světa věcí, do kterého je *zabředlý*, který se *lepí* na jeho vědomí, zdá se mu být *slizký*, probouzí v něm malátnost a úmorné myšlenky. Sartre chce tímto průzkumem, ač dosti radikálním, čtenáři vypočítat *úzkost* mající původ v kontingenci lidského života a jeho neopodstatněnosti.

¹ Mgr. Markéta Kiššová, Katedra filosofie, Univerzita Pardubice a L'Université Paris 8, „Laboratoire d'Études et de Recherches sur les Logiques Contemporaines de la Philosophie“.

² K polemice, zdali Roquentin ztělesňuje Sartra např. V. Coorebyter de, *Sartre avant la phénoménologie. Autour « La Nausée » et de la « Légende de la vérité »*, Paris:Éditions OUSIA, 2005, s. 68.

³ J.-P. Sartre, *Carnets de la drôle de guerre*, Paris: Gallimard, 2015, s. 402.

Veškeré překlady z francouzštiny uvedené v této studii provedla autorka.

Poznamenejme, že Sartre je v době sepisování *Nevolnosti* individualistický a antiburžoazně zaměřený spisovatel, a to i přes to, že sám pochází z buržoazní rodiny.⁴ Kromě *Nevolnosti* Sartre v předválečné době sepsal povídku *Zed'* (1939), studii *Představitivost* (1936) a *Nástin teorie emocí* (1939), z čehož dvě poslední díla jsou výsledkem jeho ročního studia husserlovské fenomenologie v Berlíně (1933-1934).

1. Sešity z podivné války

1. září 1939 Německo obsadilo Polsko a Sartre byl následující den mobilizován k defenzivě do města Marmoutier náležící alsaskému regionu. Válečná situace byla kuriózní, neboť i přes vyhlášení války se nikde nebojovalo. To je také důvod, proč Sartre ve svých *Sešitech z podivné války* válku označuje jako „válku přízraků“ nebo „nedohledatelnou válku“. Sartre tak započal téměř dvouletý život v odboji jako voják a částečně i jako vězeň.

Problém, kterým se Sartre ve svých válečných *Sešitech* pravidelně zaobírá, je bezmoc jednotlivce vůči sociálnímu útlaku. Přesto, že Sartre shledává válku absurdní a nesouhlasí s ní, musí se jí účastnit; jeho osobní protest ztrácí na síle před mocenským rozhodnutím. Teorie svobody jakožto tvůrčí projekce sebe sama, na které Sartre až do nynějška trval, se tak dostává do opozice se světem a jeho principy. Namísto toho, aby však Sartre upustil od svého stanoviska, že člověk je svobodný, rozhodne se svobodu konfrontovat s presencí společnosti a tlakem Dějin. V důsledku toho se svobodě dostane konkrétního základu a z naprosto kontingentního způsobu bytí člověka se stane *svoboda v situaci*.

To, co válka Sartrovi především odhalila, je tíha historické epochy, která ohraničuje horizont možností člověka. Být ve válce znamená být součástí historie, a to nejen jako experimentující vědomí, tedy *cogito*, ale i jako sociální bytost. Otázka, kterou si Sartre pokládá, je, jak tuto válku, která je kolektivní zkušeností, prožít jako individuum, neboli jak se vypořádat se skutečností, že jeho bytí je v současné době tím, co Sartre označuje jako bytí-pro-válku.⁵

Sartre nehodlá přijmout stanovisko, že by jeho existence byla zcela určena válkou, že by jí byla definována. Podle Sartra člověk nesmí situaci, ve které se vědomě či nevědomě ocitl, chápat jako determinující a konečný stav, nýbrž se jí má *ujmout* jako výchozího bodu pro další jednání: „Nestačí jenom akceptovat to, co se vám děje. To sice znamená hodně, a zároveň to nestačí. Ujmout se toho [...] znamená převzít to na svůj účet přesně jako kdybychom si to dali nařízením, a zároveň s tím, že přijmeme svou zodpovědnost, z toho udělali příležitost pro nový pokrok, jako kdybychom si to zadali pro něj.“⁶

⁴ Sartre se k svému dětství i své spisovatelské kariéře vyslovuje v rozhovoru s Jacquem Chancelem, který byl odvysílán v radiovém pořadu *Radioskopie* v r. 1973. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=By-kacAeKv4> [cit. 03.05.2019]

⁵ Srov. J.-P. Sartre, *Carnets de la drôle de guerre*, s. 64, op. c.

⁶ *Ibid.*, s. 332. Sartre podtrhuje.

Ujmutí se války jako *své* situace neznamená souhlasit s jejími motivy. Naopak, Sartre častokrát opakuje, že je proti válce⁷, ale že v současné době se nejedná o to rozhodnout se pro nebo proti, ale stanovit *vztah mezi válkou a sebou samým*; najít ve válce *své* místo; jde o zaujetí postoje v určité historické situaci; tedy prožít tuto válku jako *svou* válku, jako *svou možnost*.⁸ Podle Sartra je totiž nutné rozlišovat mezi tím, co je *válčit* a *být* ve válce, tedy *jakým způsobem* se postavit k válce, proti které subjektivní úsilí nic nezmůže. Tímto řešením, říká Sartre, je *autenticita*, tj. autonomní projev existence v *situaci*, ať už ve válečné nebo kterékoliv jiné.⁹

Vzhledem k tomu, že pravidelným tématem Sartrových *Sešitů* jsou komentáře k filosofii Martina Heideggera, čtenář snadno dojde k přesvědčení, že se Sartre teorií autenticity inspiroval právě od něj. Vždyť když byl Sartre uvězněn a dozorce se ho zeptal, zdali mu něco nechybí, Sartre pronesl jen: Heidegger!¹⁰ Kromě Heideggera a Sartra se však tématem autenticity zabýval i Edmund Husserl.¹¹ Co tedy Sartre od těchto filosofů převzal a v čem spočívá jeho vlastní stanovisko?

Ozřejměme velmi ze široka Heideggerův a Husserlův pojem autenticity. Husserlovo vysvětlení je spojeno s intelektuální činností, přičemž Husserl rozlišuje mezi dvěma postoji – podle něj buď „vidíme zřetelně“ (autenticita) nebo přijímáme „zprostředkovanou či *symbolickou* myšlenku“ (neautenticita).¹² Husserl tedy autenticitou rozumí zaujetí kritického a racionálního postoje ke světu, jímž člověk vzdoruje vědeckému dogmatismu. Heideggerovo pojetí autenticity má původ v diferenci mezi čistým před-ontologickým *já* a ontologickým zařazení *já* jako bytí-ve-světě, přičemž Heidegger usiloval právě o objasnění onoho čistého *já*.¹³ Pokud jde o Sartra, ten sám, co se autenticity týče, přiznává v dopise Simoně de Beauvoirové jistou rozpačitost: „[autenticita] je koncept dost špatně definovatelný, vy mu bez pochyby nerozumíte tak, jak mu rozumím já, ale my dva mu jistě rozumíme jinak než Heidegger.“¹⁴

K rozřešení tohoto problému by nám snad mohla pomoci poznámka, kterou Sartre reflektuje svou filosofickou aktivitu: „až do poledne jsem se zabýval metafyzikou... Už se vůbec nepodobá husserlovské fenomenologii, ani Heideggerovi, ani ničemu jinému. Podobala by se spíše všem mým starým úvahám o percepci a existenci, myšlenkám, které z nedostatku techniky zemřely ještě před tím, než se narodily, ale které nyní mohu rozvést pomocí veškeré fenomenologické a existencialistické techniky.“¹⁵

⁷ J.-P. Sartre, *Carnets de la drôle de guerre*, s. 90-97.

⁸ Srov. *Ibid.*, s. 97, op. c.

⁹ *Ibid.*, s. 115.

¹⁰ S. Beauvoir de, *La cérémonie des adieux suivi de Entretiens avec Jean-Paul Sartre*, Paris: Gallimard, 2008, s. 247.

¹¹ Viz. např. R. P. Buckley, *La notion d'authenticité chez Husserl et Heidegger*, in: *Perspectives sur la phénoménologie et l'intentionnalité*, 20. díl, 2. č., podzim 1993, s. 399-422, s. 399.

URL : <https://www.erudit.org/fr/revues/philoso/1993-v20-n2-philoso1797/027233ar.pdf> [cit. 03.05.2019].

¹² Srov. *Ibid.*, s. 400.

¹³ Srov. *Ibid.*, s. 405.

¹⁴ J.-P. Sartre, *Carnets de la drôle de guerre*, s. 722, op. c.

¹⁵ *Ibid.*, s. 719.

Co přesně Sartre myslí těmito „myšlenkami o percepci a existenci“, které ho nyní zaměstnávají? Odpověď nemusíme hledat daleko, stačí jen přihlédnout k důvodům, proč si vede deník¹⁶. Zaznamenáváním si svých dnů se podle vlastních slov udržuje v kontaktu se životem, který měl před povoláním do války. Sám říká, že je mu aktem modlitby, konfese a meditace.¹⁷ Tento sešit mu napomáhá zachovávat vědomí toho, kým je. Ačkoli se fakticky nachází ve válce, může si o ní myslet své, v čemž se projevuje jistá svoboda a nezávislost zaručená samotnou prezencí jeho vědomí. Tato původně Descartova myšlenka autonomie myšlení se pro Sartra zdá být záchranným můstkem před zatracením sebe sama v tak extrémní situaci, kterou je válka. Podle prof. Horáka se tak Sartre pojetím autenticity neinspiroval ani u Husserla, ani u Heideggera, ale u Descarta: „Descartes naznačuje Sartrovi cestu k jiné autenticitě, než jakou hledá Heidegger. [...] V Sartrově výkladu Descartova cogito jako výsledku absolutně svobodného rozhodnutí podstoupit výkon (akt) myšlení a tím podstoupit ujištění se o vlastní existenci nositele cogito – myslícího subjektu, dospět k sebevidenci myslícího já, se nepochybně spojuje [...] s jeho pojetím intencionality vědomí a existence.“¹⁸

Vliv Heideggera a Husserla na Sartrovu filosofii je nesporný, alespoň tedy co se terminologie týče, avšak aby Sartre mohl přejít k výzkumu vědomí jako intencionality (vliv Husserla) a lidského bytí ve světě (vliv Heideggera), potřebuje nejprve nalézt nějakou pevnou základnu, která by tento výzkum umožnila, a tu mu poskytl právě Descartes. Přicházíme tedy k pojetí Sartrovy autenticity; postoj, ve kterém člověk rezistuje tlaku společnosti a historie tím, že má vědomí a může si o nich něco *myslet*. Bytí lidské existence se liší od bytí věci, říká Sartre, a člověk má usilovat o to, aby své bytí plně uskutečnil, aby byl autentický a nenechal se událostí unést jako surfovací prkno mezi vlnami.¹⁹ Pojetím autenticity Sartre naznačuje, že člověk nemusí život jen pasivně snášet, ale prožít ho tak, jak nejlépe je mu to v dané *situaci* umožněno.

Autentický postoj je protikladem k neupřímnosti; tedy postoj, ve kterém si člověk naopak zastírá skutečnost a zdůvodňuje si vlastní existenci sociálními rolemi nebo různými etiketami.²⁰ Sartre říká, že lidský život nemá opodstatnění přicházející ze světa; je na konkrétním člověku, aby mu ten smysl udělil. Tímto se Sartre straní všem konstruktivním a kauzálním vysvětlením lidského života; člověk se podle něj musí postavit i k těm nejspletitějším životním situacím, tedy i k válce, čelem a začít jednat, spíše než aby je vnímal jako důsledek vnějších příčin a setrval v nečinnosti. Podle Sartra totiž člověk není pasivně určen situací, ať už tou historickou, sociální, nebo ekonomickou, ale je to on, kdo situaci dává smysl skrze svou svobodnou volbu a akt.

¹⁶ Sartre si vedl *Sešity* po celou dobu své mobilizace, tedy téměř dva roky. Mimo jiné také pracoval na románu *Cesty k svobodě*, jehož první díl, *Věk rozumu*, vyšel až v r. 1945.

¹⁷ Srov. J.-P. Sartre, *Carnets de la drôle de guerre*, s. 293, op. c.

¹⁸ P. Horák, *Problém svobody u raného Sartra jako problém modernity (a její ontologické zdůvodnění)*, in: P. Horák, I. Holzbachová, J. Krob, *Tři studie o francouzské filosofii*, Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 1999, s. 43. URL: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/127747/Torzo_002-1997-1_4.pdf?sequence=1 [cit. 03.05.2019]

¹⁹ Srov. J.-P. Sartre, *Carnets de la drôle de guerre*, s. 356, op. c.

²⁰ Srov. *Ibid.*, s. 428.

Z autenticity vychází i Sartrův přístup k historii a Dějinám. Historie nám sice ohraničuje jistý horizont, říká Sartre, avšak tento horizont nám jen odkrývá rámec našich *možností*. Sartre odmítá vysvětlovat dějiny jako *nutnost*. Totiž tím, že člověk převezme minulost, která se stala jeho *situací*, a v této situaci začne jednat, nemůžeme už říct, že historie působí na člověka, ale že člověk historii utváří. Člověk není produktem ani otrokem dějin, ale naopak, dějiny jsou výsledkem lidské kreativity. Proto Sartre nevnímá válku jako fakt, ale jako *příležitost*. Historie, ať ta velká nebo malá člověku volbu sice ukládá, ale nevnucuje, tudíž vždy musíme volit, jaký přístup k ní zaujmeme, a za tuto volbu zůstáváme sobě a před jinými zodpovědní. Tyto teze jsou již hlavními pilíři Sartrova díla filosofického díla *Bytí a nicota* (1943)²¹.

2. Přijetí Sartrovy filosofie na českém území

V Čechách se Sartre proslavil především jako dramatik a naší zemi dokonce navštívil. Prvně to bylo před válkou, dále v r. 1963 při uvedení divadelní hry *Vězňové z Altony*, poté v r. 1968 při příležitosti uvedení hry *Mouchy*. Z českého vysíláče zaznělo: „Známý francouzský spisovatel, dramatik a marxistický filosof přijel se svou ženou, spisovatelkou Simone de Beauvoirovou do Prahy. Ačkoli cílem jeho cesty byla divadelní premiéra *Mouchy* v Komorním divadle, prohlásil, že svým příchodem do Prahy chtěl rovněž vyjádřit za sebe i za své přátele úctu a sympatie k naší polednové cestě, která vede k svobodnému a humánnímu socialismu.“²²

Sartre po válce konstatoval, že aby člověk mohl být svobodný, potřebuje k tomu svobodu všech. Jinými slovy, svoboda individua se měla završit ve svobodné společnosti, a tak hledal sociální dimenzi, která by svobodu zaštitila.²³ Skutečnost, že socialismus byl v naší zemi jen zástěrkou totalitární moci, Sartre neprozřel. Přesto si Simone de Beauvoirová do svého deníku zaznamenala, že během jejich cesty do Čech, při které se dokonce setkali s básníkem Vítězslavem Nezvalem, byli upozorněni zaměstnavatelem jedné knihovny, že se v Čechách dějí hrozné věci.²⁴ Sartre následně odsoudil vpád sovětských vojsk do naší země a po roce 1968 byl v Čechách dokonce zakázán. V r. 1975 si pak korespondoval s Karlem Kosíkem, který mu svěřil, že policie na něm páchá nelidské praktiky.²⁵

Příznejme Sartrovi jistou zaslepenost, a to i pro jeho marxistické inklinace, které ho vedly k sepsání *Kritiky dialektického rozumu* (1961), kde hledal základy společnosti a její zakotvení v marxismu. Ačkoli se Sartre v *Kritice* i v *Otázkách o metodě*, které ji předcházejí, na marxismus odkazuje, najdeme v těchto dílech i řadu argumentací, proč se s ním nemůže ztotožnit zcela. Tak například, Sartre nesouhlasí s výrokem, že by historie byla utvářena vnějšími podmínkami, tedy těmi ekonomickými, podle Sartra, jak už jsme vysvětlili výše, dějiny tvoří lidé.²⁶ Marx ho zaujal tím, že bral na zřetel skutečné lidi s jejich prací a starostmi, avšak Sartre si nemyslí, tak jako Marx,

²¹ J.-P. Sartre, *L'être et le néant*. Paris: Gallimard, 1980.

²² Záznam radiového vysílání Československého filmového týdeníku Zdroj: Ina, 1/1/1968, Les Actualités.

²³ S. Beauvoir de, *S. Entretien avec Jean-Paul Sartre*, s. 512, op. c.

²⁴ S. Beauvoir de, *La Force des choses*. Paris : Gallimard, 1963, s. 334-335.

²⁵ Dokument, Právo, 28. 6. 200. URL: http://www.sds.cz/docs/prectete/tisk/kos_sart.htm [cit. 03.05.2019]

²⁶ J.-P. Sartre, *Questions de méthode*. Paris: Gallimard, 1967, s. 122.

že by historie byla vysvětlitelná za pomoci schématu třídních bojů – pro Sartra je motorem dějin boj proti raritě. Sartre souhlasí s myšlenkou, že společnosti se musí formovat, avšak chápat lidi jako stroje, od toho se Sartre distancuje.

Na Sartrovu *Kritiku dialektického rozumu* reagoval ve své korespondenci s francouzskými přáteli i Jan Patočka. Patočka píše svému francouzskému příteli, prof. Robertovi Campbellovi 16. března 1976 v odpovědi na jeho zprávu o tom, že on, Campbell se právě zabývá studiem *Kritiky*: „Jak se to z dnešního pohledu zdá neaktuální! Konkrétně totiž „marxismus“ není nic jiného než ideologická kamufláž především politické skutečnosti. Tak, jako německý idealismus je v podstatě karteziánský a materialismus je jen jeho převrácením, zdá se tak, že od té doby, co byl filosofický základ kartesianismu otřesen, bylo by třeba vše začít znovu od základu. Stejně jako není ani karteziánského, ani hegelianského vědomí, není ani super-struktury ve smyslu marxismu. Prvotní hřích této *Kritiky* je, že Sartre plete Husserla (kartezián) s Heideggerem, což mu umožňuje reprízu Marxe.“²⁷

Patočkův názor nás vrací k tomu, co jsme řekli o sartrovském pojetí autenticity, tedy že Sartre byl kartezián a ani marxismus mu neposkytl žádnou neochvějnou základnu, z níž by mohl vyjít, protože neumožňuje proniknout k člověku jakožto individuu, ale jen k jeho totalizujícímu třídnímu konceptu. Tuto redukci Sartre nikdy nepřijal.

Z literárního pohledu byl Sartrovou existenciální filosofií ovlivněn Milan Kundera, který se ale od Sartra později distancoval kvůli jeho pojetí *angažované literatury*.²⁸

Závěr

Zatímco v předválečném období, tedy mezi rokem 1937 a 1938, Sartre přičítal důležitost tomu, kdo je to „sám člověk“ a jeho experimentaci světa, válka ho přiměla konstatovat, že život je podmíněný historický fakt. Zjištění, ke kterému Sartre došel na základě zkušenosti války, je, že člověk ve světě není sám po způsobu melancholického Roquentina, který zakouší svobodu jako stav svého vědomí, ale že individuální svoboda se uskutečňuje v sociální přítomnosti jako protiklad tlaku historie a světa; že svoboda se angažuje *v historii a ve světě*.²⁹ Sartre trvá na tom, že svobodou člověk oponuje všem systematickým reprezentacím, které o jeho existenci můžeme vyjádřit. Z původního svobodného *bytí* však Sartre přešel k *angažování se*, tedy k aktu, kterým člověk stvrzuje svou existenci vlastní autonomní volbou.

²⁷ J. Patočka, *Correspondence avec Robert Campbell et les siens. 1946-1977*, Grenoble: Éditions Jérôme Million, 2019, s. 197-198.

²⁸ Viz. např. K. Hala, *Jean-Paul Sartre a Milan Kundera. Drama Majitelé klíčů*.

URL: www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/kongres/treti/47.pdf [cit. 03.05.2019]

²⁹ Viz. např. S. Beauvoir de, *Entretiens avec Jean-Paul Sartre*, s. 498., op. c.

Shrnutí

Článek pojednává o osobní zkušenosti války Jean-Paul Sartra a o jejím vlivu na jeho filosofické myšlení. Nátlakem historických okolností Sartre opouští koncept „samotného člověka“ a přesouvá se k výzkumu autentického prožitku „člověka v situaci“. Práce objasňuje motivy tohoto myšlenkového obratu a poukazuje na ovlivnění Sartra Descartem, Heideggerem a Husserlem. Poslední část práce mapuje přijetí Sartrovy filosofie v českém prostředí.

Summary

War as an Authentic Experience. This article discusses the personal experience of war in the life of Jean-Paul Sartre and its influence on his philosophical thinking. Under the pressure of historical circumstances, Sartre abandons the concept of “man as such” and shifts to researching the authentic “man in a situation” experience. We attempt to explain the motives underlying this turn of thought and point to the influence on Sartre by Descartes, Heidegger and Husserl. The last chapter maps the impact and acceptance of Sartre’s philosophy in the Czech Republic.

Prameny

Jean-Paul Sartre au micro de Jacques Chancel: Radioscopie, 1973. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=By-kacAeKv4>

Záznam radiového vysílání Československého filmového týdeníku
Zdroj: Ina, 1/1/1968, Les Actualités.

Použitá literatura

Beauvoir de, S., *La cérémonie des adieux suivi de Entretiens avec Jean-Paul Sartre*, Paris : Gallimard, 2008.

Beauvoir de, S., *La Force des choses*, Paris : Gallimard, 1963.

Buckley, R. P., *La notion d’authenticité chez Husserl et Heidegger*. URL: <https://www.erudit.org/fr/revues/philoso/1993-v20-n2-philoso1797/027233ar.pdf> [cit. 03.05.2019].

Coorebyter, de V, *Sartre avant la phénoménologie. Autour « La Nausée » et de la « Légende de la vérité »*, Paris : Éditions OUSIA, 2005.

Dokument, Právo, 28. 6. 2001. URL: http://www.sds.cz/docs/prectete/tisk/kos_sart.htm [cit. 03.05.2019]

Hala, K. *Jean-Paul Sartre a Milan Kundera. Drama* Majitelé klíčů. URL: www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/kongres/tretil/47.pdf [cit. 03.05.2019]

Horák, P., Holzbachová, I., Krob, J., *Tři studie o francouzské filosofii*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 1999, URL: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/127747/Torzo_002-1997-1_4.pdf?sequence=1

Sartre, J.-P., *Carnets de la drôle de guerre*, Paris: Gallimard, 2015.

Sartre, J.-P., *Questions de méthode*, Paris: Gallimard, 1967.

Sartre, J.-P., *Les chemins de la liberté I. L'âge de raison*, Paris: Gallimard, 1972.

Sartre, J.-P., *L'être et le néant*, Paris: Gallimard, 1980.